

Мациев Ахмат Гехеевич

Орда

Нохчийн мотт – цуьнан дахаран къилба

□

Историкаша дийцарехь «Грозная» гIопан 1870-чу шарахь гIалин статусе ерзар хилла. Дукхах болчу Iилманчаша яздо оцу муьрехь дуьйна Соьлжа-ГIалин дахар кхиамийн заза хецна схьадогIуш хилла, бохуш. Бакъду, и кхиамаш муьлхачу хоршахь хилла хаа хала ду, ур-аттала берашна йоза-дешар Iамош цхьа а меттиг гIалахь хилла ца хилча. Нохчийн ярташкахь школаш цахиллий хууш ду. Соьлжа-ГIаларчу оьрсийн хьоладайн а, эпсарийн а бераш цIахь Iамош хиллехь, мехкадаьттадаккхарехь къахьобгучу оьрсийн белхалойн берашна деша школа ца хилла Соьлжа-ГIалахь XX-гIа бIешо долалуш а.

Цундела кџаџсттина мехала хета хлара бакџдерг билгалдакхар: «Грозненское реальное училище» олу дешаран кхерч, схџавалар Шелара долчу нохчийн совдегаро Мациев Гехас, Соьлжа-Глалара Михайловская, Александровская џе йолу ши урам жлар болучохь лаьтташ хиллачу шен доларчу џенош чохь йиллийтина хилла 1904-чу шарахь.

Юџхџанцара школа хилла нохчийн совдегаро комаьрша глалин хџашташна длаеллачу хлусамехь, амма 1912-чу шеран гуьйранна, глалин куьйгалхойн а, бахархойн а лаам џхџанайна, реальни училище йина цунах. Шен долахь долу џенош маьхза ледална нохчийн совдегаро дладалар ларамаза яьккхина глулч яц. Доза доцу комаьршалла, синкхетам, кџоман кханенах оила яр совдегарехь хилла хиларна тоьшалла ду иза.

Мациев Геха а, цуьнан вежарий а Кџилбаседа Кавказехь бевзина ца лаш, ерриге а Россехь, цуьнан дозана л арахь бевзаш хилла, Европехь а шайн махлелоран зленаш йолуш, шаьш схџабевллачу халкџан а, кхиџначу мехкан а бала болуш, кџоман кхане серлаяла лууш, нохчийн халкџан лазамашна, сингаттамашна бала кхочуш, йолчу таронца оьшучохь гю-накџосталла деш. Цундела лиџна Мациев Гехина Соьлжа-Глалахь дешаран кхерч хила, џкџа маџца а нохчийн ярташкарчу берашна реальни училищехь деша гечо дер дуйла хууш.

Юџхџанца-м хџоладайн бераш хилла џигахь доьшуш Мациевглеран, Курумовглеран, Чермоевглеран, Саракаевглеран, Чуликовглеран, Шериповглеран, Бадуевглеран, иштта дла кхечеран а. Мациев Гехин пхобалгла доьзалхо Ахьмад а хилла реальни училищехь доьшуш. 1916-чу шарахь кхиамца чекхџяьккхина ваьлла клант реальни училище. Хлетохь 14 шо хилла цуьнан. Меттанашка болу безам дукха хьалхе кхоллабеллера цуьнан дагчохь. Гехин хлусамехь хаддаза дукха хьеший лаьттара. Уьш нохчий хилла ца лара. Гуьржий, эрмалой, хлирий, глебартой, глумкий, оьрсий, кхиберш хуьлура царна юкџахь. Цаьрга леррина ладуглура кланта, хазахетара цара деш долу кџамелаш. Делахь а, ненан матте кхочуш џхьа а мотт цахиларх дукха хьалхе кхеттера тлаьхьуо нохчийн кџоман сийлахь воккха лилманча хинволу клант. Йоза-дешар ламийна Ахьмадан нана Келимат а яра.

Дийца даьккхинчуьра аьлча, оьрсийн паччахьан эскаран инарла хиллачу Алиев Ирисханан нанас дена йина йиша яра Келимат. Ткџа Алиевглеран доьзалехь даима хлайкал санна ларбеш бара нохчийн мотт, кџоман гиллакх-оьздангалла. И беркате ламаст шен берашка кховдийра нанас. Цундела хета нохчийн матте болу ховха безам Мациев Ахьмадан ненан шурица џийх длаийна бара аьлла.

Совдегаран кѐнтан говзалла

1902-чу шарахь Соьлжа-Г'алахь дуьнен чу ваьлла нохчийн меттан верас Мациев Ахьмад. Доккха ков-керт дара Мациев Геран Барятинскийн урамехь, т'аьхьуо Ф. Дзержинский ц'арах урам хилира цунах. Советийн Iедал ч'аг'аделла д'ах'лоьттинчу муьрехь Мациев Г'аьргара схьадаьхначу ц'енош чохь юьхьанца набахти а, т'аьхьуо лакхара суд яра.

XX-чу б'ешеран юьххьехь Мациев Ахьмадан бералла д'аяхана х'усамаш яра уьш. Иза доьзалехь массарал жима вара. Цундела к'ъаьсттина х'оме вара. Жимачохь дуьйна х'екъал долуш бер а дара. Цунна дерриге а хаа лаьара, малх буьйсанна д'а мичхьа буьжу, арахь мох х'унда баьлла, Iай ло х'унда дуьллу, б'аьсте к'ъегинчу басаршца кхелина мичара йолу. Наггахь нана жоп дала а ца ларош алсам хуьлура Ахьмадан хаттарш.

Т'аккха, кѐнтан хааршка йолу сутара ойла д'аяккха йолчу Iалашонца нанас туьйра дийца доладора я х'ара х'остуш йиш локхура. Ахьмадана нанас дуьйцучу туьйранна, д'алокхучу эшарна юк'ъахь хатта х'ума карадора. Цунна х'ора дош мехала хетара, церан маьIнех кхета лаьара. Воккха хилла, йоза-дешарца йолу юк'ъаметтиг шаръеллачул т'аьхьа-м Ахьмадан кисанехь даима лелош жима тетрадь хуьлура ша ца кхетта, я к'ъаьсттина хазаделла дош д'аяздеш. Д'аяздинарг цк'ъа а диц ца лора цунна, цуьнан маьIнах кхетаза ца Iара, шена цахуург хатта цк'ъа а эхь а ца хетара.

Пхийттара валале нохчийн к'ъоман дукха туьйранаш, бартан кхоллараллин иллеш, узамаш дагахь хаьара Гехин кѐнтана. Гуш дара дуьненан бахамал а Ахьмадана дош деза хеташ хилар а, цунах кѐнтан алсам самук'ъадолуш хилар а. Дас говза д'акхьхьу совдегаралла, мел баккхий пайданаш беш делахь а, кхиъна вог'учу кѐнтан ойла шена т'еерзо ницк'ъ кхочуш дацара. Ерриге а Россина вевзачу инарлин йишин кѐнт вара аьлла, цк'ъа а герзах самук'ъадаьлла, б'аьхаллин нек'ъех ойла хьаьрчина вацара Ахьмад. Иза машаре, маслалате адам дара. Цуьнан к'ъона ойла Iилманех хьерчаш яра, юьхьарлоцу дерг муьлха к'ъилба ду цк'ъачунна ца хаахь а. Коьртаниг кхиамца училище чекх'яккхар дара, тк'ъа важа дерг шашаха д'анислур долуш санна хетара жимачу стагана.

Iедалан карчам

Лакхахъ вай билгал ма-даккхара 1916-чу шарахъ чекхъяьккхира Мациев Ахьмада Соьлжа-Галара реалъни училище. ХIетахъ Малхбале сийначу цIарах ягош боьдуш дуьненан хьалхара тIом бара. ТIом дIабирзина балале Россехъ 1917-чу шеран гурахъ Iедалан карчам хилира. 300 шарахъ ерриге а Россина олалла деш Ийна РомановIеран ворда Iинах яхара, паччахъ Николай динара воссийра. Эссераш, кадеташ даржаш къуьйсучохъ битина, большевикаш Iедале баьхкира. МациевIарна а, яа сискал йолчу кхечу нахана а таьлсаш дуьззина сингаттамаш бохъуш деара Нохчийчу советийн Iедал. Юьхьанца хьоладайн бахамаш дIабохуш хиллехъ, масех шо далале керлачу Iедалан векалш, дарделла жIалеш санна тIебетталора ши бежана долчунна, кхо уьстагI вовшахкхеттачунна.

Делахъ а, кIезиг бацара керлачу Iедалх самукъадаьлларш а, большевикаша говза дуцучу питанийн машинех Iехабелларш а. Мискачу адамийн ойла керлачу Iедална тIеерзийнарг хIора юьртахъ берашна деша школаш яр а, гIалаглазакхаша ямартлонца дIалийцина хилла нохчийн латтанаш юхадерзор большевикаша шайна тIелацар а дара.

Хьаналчу къинхъегамца гулбина бахамаш дIабохуш, советийн Iедало дена, девежаршна даккхий зенаш динехъ а, НКВД-но ненаваша Алиев Ирисхан а, цуьнан ши кIант а къинхетамза хIаллаквинехъ а, большевикийн къамелех Iехавеллачарех цхьаъ вара Мациев Ахьмад. Нохчийн къоман йоза-дешар кхиорехъ керлачу Iедалх боккха пайда боллуш хетара цунна. Ткъа иза кхиор бераллехъ дуьйна цуьнан сатийсам бара. Бакъволчу нохчичун яхъ яра цуьнан ойланаш карзахйохург.

Иза хьаьгна вара ша схьаваьллачу нохчийн къоман а, кхечу къаьмнийн санна похIме яздархой, поэташ, дешан говзанчаш хиларх, уьш сихонца кхиаре а, дуьненна бовзаре а сатесна вара жима стаг. Хьоладен доьзалехъ хьалакхиинчу Ахьмадан деша аьтто хиллера, цул сов цIахъ йоккха библиотека яра, оьрсийн а, малхбузерчу Европин яздархойн, поэтийн говзарш юкъахъ йолуш. Самонца уьш ешаро беркате синкхача латтийнера кIантана кхиъна воьлчу муьрехъ.

Ткъа нохчийн къоман оцу тайпа говзарш, уьш язъян яздархой цахиларо, садуура цуьнан. Советийн Iедал тIедеанчу муьрехъ Мациев Ахьмада дукха некъаш дира Нохчийчухула. Цхьаммо тIедиллина доцуш, Iедалера ял хир ю ала меттиг йоцуш шен лаамехъ гездеш некъаш дара уьш – халкъо дицдеш лаьтта шира дешнаш дIаяздан Iалашо йолуш.

Чеберла, Шара, Зумса, Итон-Кхаьлла, Теркайист, иштта дла кхин а тлекхача некъ боцучу, юьстах юхкучу клотаршка а тлехъ вьодуш, къаношца охъахуй къамеле вуьйлуш, хаттарш деш, хлора дешан маьна достуш даяздинера лилманчас ша схъаваьллачу къоман шира дийцарш, кицанаш, туйранаш, иллеш. Царна юкъара схъаяздора ширделла дешнаш. Деши карийча санна самукъадолура, хазаза алсам хан яьлла, халкъалахъ дицлуш лаьтта керла дош хезча. Пхеа-ялх шарахъ, садалар доцуш, дуккха а къахъегна дешнийн йоккха хазна гулйинера Мациев Ахьмада.

Пхеа-ялх шарахъ глаш ламанан некъаш гездеш гулдинчу дешнех цхъа йоккха «ларча» хилча, уьш зорбане даха а, халкъана, махкана довзийта а лаам кхоллабелира. Усларан лорах и тайпа клорггера лилманан болх нохчийн маттана тлехъ бина бацара цхъаммо а. Бакъду, XIX-чу блешарахъ Услар Петара Досин Къедас а къахъегна нохчийн мотт толлуш а, нохчийн меттан дуьххьарлера абат хлоттош а.

1888-чу шарахъ Гуьржийчоьнан коьртачу шахъарехъ Тифлисехъ монографи зорбане яьккхина лилманчас «Этнография Кавказа. Языкознание». Монографина юкъахъ йоккха меттиг далоцуш бу Услара нохчийн меттан бина талламаш. Иштта, монографина юкъахъ ю Услара кирилице тлехъ хлоттийна нохчийн духхьарлера грамматика, эзар дешнех вовшахтесна, жима дошам а. Дийца даьккхинчуьра аьлча, вайн махкахочо, Россин эскаран прапорщик хиллачу Досов Къедас нохчийн меттан абат зорбане яьккхина 1862-чу шарахъ, Услара гла а деш. Нохчийн берашна йоза-дешар лamo йолчу лалашонца Соьлжа-Галахъ школа схъайиллина.

Клезигчу хенахъ бен дешаран кхерчо болх ца бинехъ а, 25 стагана йоза-дешар лamo ларийра хьехархой шина баттахъ. Досов Къедас хлоттийна абат кирилице тлехъ хлоттийна яра, гуьржийн алфавитера масех элп юкъа а далаш. Шен хенахъ иза лаламат боккха кхиам бара, нохчийн халкъана мах боцу совглат дара. Цундела, Досовс, Услара бинчу белхан мехалла хинца а яза ю. Немцо хиллачу баронан Услар Петаран цле халкъан иэсехъ яха йисина, цуьнан къинхъегаман беркат тахана а вайх хьерчаш ду.

Делахъ а, билгалдаккха луур дара арахъара тевеанчу стага бинчу талламел вайна гергара, хьоме, мехала бу нохчийн маттаца хъалакхиинчу Мациев Ахьмадан къинхъегам. Меттан хьал девзаш, цленачу даггара иза бежа а безаш, нохчашна шайн ненан мотт хаа, бовза лууш бина вайн махкахочо болх. Советийн ледалан ямартлоно, къизалло глайганийн бода букъбинчу дахарехъ самалхадоккху зевне илли дара Мациев Ахьмадана нохчийн мотт.

Кхиамийн новкъахь

1926-чу шарахь Соьлжа-Г'аларчу «Серло» книжни издательстве балха х'юьттира вайн турпалхо. Техникин редакторан дарж дара юьхьанца цуьнга кховдийнарг. Амма дукха хан ялале издательствон тоьлла белхахо хилира 24 шо кхаьчна жима стаг. Иза цуьнгара к'орггера хаарш, ира хьекъал, сема тидам, хьуьнар, пох'ма бахьанехь баьккхина кхиам бара. Вайна ма-хаъара, чекхдаьллачу XX-чу блешеран 20-г'ла шераш Нохчийчохь Советийн ледал ч'аг'лун мур бара. Вовшашца йохье буьйлуш, компартин баьччанаша беш болу кхайкхамаш бара зорбане буьйлуш.

Дуьххъара зорбане оьрсийн маттахь буьйлура уьш. Керлачу ледална, цуьнан баьчча хилла хьалхаяьллачу компартина хастаме «зурманаш» яра царах дукхахъерш, х'лора хьаьркаца коммунистийн идеологин х'уо детталуш. Оьрсийн маттахь уьш зорбане йийларх тоам ца хетара ледална муьт'лахь болчу чиновникашна. Цундела, шайн дагахь, ахархойн екхачу синошка д'лакхачийта, СССР-хь дехачу дерриге а къаьмнийн меттанашка баьхна кхин цкъа а зорбане баха безаш нислора и кхайкхамаш. Нохчийн халкъ а юьстах дуьтийла дацара оцу балхана.

Цул сов, нохчашна цкъа а хезна доцу дешнаш дара революционни кхайкхамашна юкъахь: съезд, середняк, кулак, совет, кхид'ла а, масане дара уьш. Уьш гочдан дезара халкъана, махкана товчу аг'ор. Оцу балхаца лаламат дика ларавора Мациев Ахьмад, бераллехь дуьйна оьрсийн а, нохчийн а меттанаш цхьаьна ламийна, к'орггера хууш хиларе терра.

Дийца даьккхинчуьра аьлча, революционни терминологи гочъеш нохчийн матте яьккхинарг вайн турпалхо ву. Жигара бечу балха т'ехь шен корматаллина пайда гора цунна, нохчийн меттан таронаш йовзарал сов, уьш шоръян а, к'аргъян а аьтто бора гочдарша. Амма иза данне а дац гочдарш т'ехь цуьнан болх д'лабоьрзуш бара бохург. Соьлжа-Г'аларчу книжни издательстве балха х'юьттина шо а далале цо зорбане боккху шен дахаран коьрта болх – нохчийн меттан дуьххъарлера дошам. «Чеченско-русский словарь» яра дошаман ц'е. 20 000 дош юкъалоцуш лаламат боккха болх бара иза. Дошам юкъаяьлла 90 шо кхаьчна. Амма, тахана а вайх хьерчаш ду цуьнан беркат. Зорбане яьллера аьлла, парг'атваьлла тесна ца йитира Мациев Ахьмада шен дошам.

1937-г'ла шо т'екхаччалц хаддаза цу т'ехь болх беш вара лилманча, иза цинъеш, дешнаш гулдеш. Цуьнца цхьаьна цо болх бора нохчийн берашна дешаран ламаташ х'иттош, абаташ зорбане йохуш, дешархошна шардаран белхаш кечбеш. Советийн ледал т'едеача

латиници тѣхъ керла алфавит кхоьллина вайн республикехъ. Иза вовшахтухуш а алссам къахъегна Мациев Ахьмада.

Доцца аьлча, вайн йоза-дешаран бух буьллуш хьанал къахъегначарех цхьаъ ву иза. Де-буьйса ца лъоруш къахъегна цо дешаран серло Нохчийчоьнан массо а маьлӀе кхачийта лууш, вайн махкарчу берашкахъ хааршка болу безам чӀагӀбан лууш, йоза-дешарца хӀора стеган даггара уьйр-марзо хилийта, мискачу адамийн дегнаш ирсо хьобстийла, церан яхьаш маьлхан зӀаьнарех лепийла лууш. Цуьнан шеко ца хилла гергарчу хенахъ дерриге а хазаделла, тоделла дӀахӀуттург хиларх. Мелла сиха и денош тӀекхача лууш де-буьйса ца лъоруш ваьцна иза. Белхан накъосташна, Ахьмадан заманхошна гуш, евзаш хилла жимчу стеган корматалла, нохчийн матте болу ховха безам.

1930-чу шарахъ Мациев Ахьмад Нохч-ГӀалгӀайн Республикин меттан а, литературин Илманийн-талламан институте балха дӀавуьгу, меттан секторан куьйгалле хӀоттош.

Ткъа 1931-чу шарахъ Нохч-ГӀалгӀайн Республикин КПСС-н обкоман сацамца «нохчийн меттан грамматика» кечъеш къахьобгучу авторийн тобанна куьйгалла дар тӀедуьллу цунна. Мациев Ахьмадан хьуьнар бахьанехъ 1933-чу шарахъ «Серло» издательствехъ зорбане йоккху «Нохчийн меттан грамматика». Цул сов, нохчийн меттан диалекташ, ерриге а кӀоштийн лексика Ӏамош, толлуш, царна тӀехъ болх беш хилла Ахьмад. Вайн чӀагӀо ян бакъо ю нохчийн меттан исбаьхьа кӀоргенаш Ӏилманан тӀегӀанехъ талларехъ а, ястарехъ а дуьххьара гӀулчаш яьхнарг А.Мациев ву аьлла.

XX-чу бӀешеран чолхечу 30-чу шерашкахъ Ӏилманчина гечо карийна бӀешерийн бодано хьуламехъ латтийна нохчийн мотт Ӏилманан серлоне кхачо. Сил дукха ша схьаваьлла халкъ, цуьнан мотт безачу стаге бен далур долуш дац иза. Шена гуонаха дерг ца галлал бӀаьрзе ца хилла Ӏилманча. Цунна массарначул а шера гуш хилла XX-чу бӀешеран 30-чу шераша дебийна къизаллаш, бехк боцучу адамашна тӀехъ латтон тӀазарш, барт хаттар доцуш царна еш йолу къиза кхиӀлаш.

Делахъ а, дог реза дина советийн Ӏедал тӀелаьцна хилча, цхьа мисхал а цунна ямартло йина ца хилча, балхана пе бетташ, атта дахар лъохуш ца хилча, ша жопе ийзо бахьана карор дац моьттуш хилла иза. Нохчийн маттаца боьзна хиларна безаш хаьржина болх а, напха латтон ша декхарийлахъ волу шен доьзал а – и ши гӀайре хилла Мациев Ахьмада йолбӀаьрг санна ларъеш, кхидолчуьнца цуьнан бала ца хилла. Цхьана а стагца хьагӀ-гамо

а, мостагIалла а, эмгаралла муххале а ца хилла.

1937-чу шарахь хIусамнана, виъ доьзалхо волуш, гIеметтахIоьттина стаг хилла Ахьмад. ХIусамнана Кацина кхунна чоIга муьтIахь хилла. Иза ГIебартойн махкара хилла. Мел яккхий халонаш тIехIиттарх яхь дIа ца луш Ахьмадан чолхечу дахарехь тешаме накъост, ондда гIортор хилла чекхъяьлла Кацина.

1944-чу шеран чиллин (февраль) беттан 23-чу дийнахь вайнах махках бохуш, ша нохчи яц аьлла кIелхъара ца йолуш, шен диъ бер маракъевлина, Юккърчу Азе боьду шийла некъ юьхъарлецира зудчо, хIусамда набахтехь воллушехь, шен гергарнаш, верасаш Кавказехь буьтуш. Евзинчара, гиначара тоьшаллаш дарехь, туй тесний бен бIаьра хьожур воцуш хаза зуда хилла Кацина. Цуьнан хазалло, гIиллакх-оьздангалло, амало йолчунна тIе а хазийна хилла иза.

НКВД-н ларми чуьра эрчонаш

Къизаллин гIура чоIагIъяларца мискачу адамийн дог эшош деара 1937-гIа шо. Сингаттамаш, Iедалан ямартлонаш Нохчийчоьхь дебна Iаш яцара. СССР-н массо а маьIлера адамаш дара хъере хилла. ДIаловцуш, набахти чудухкуш дара бехк боцу адамаш (чекхдаьллачу XX-чу бIешеран 20-чу шерийн юьххъехь дуьйна дIалахьийнера).

1937-чу шеран мангалан (июль) беттан 31-чу суьйранна Нохч-ГIалгIайн Республикин массо маьIлера схьалахьийна, цхъана буса 14 эзар стаг чувовллира.

1937-чу шеран хъаьттан (август) беттан 1-чу дийнахь. Соьлжа-ГIалахь, ярташкахь, кIотаршкахь наггахь а керт ца йисинера бохам хилаза, буса жIалеш санна чулилхинчу НКВД-н белхахoша бехк боцу стаг дIавигина набахти чу кхоссаза. Оцу деношкахь вайнехан Iовжийна дог тоьаш ца хиллера къоман мостагIашна.

1937-чу шеран товбецан (сентябрь) беттан чаккхенехь Москвахь зорбане дуьйлучу «Правда» газетехь цхъа йоккха питане статья араелира «Буржуазно-националистический клубок в Чечено-Ингушетии» цIе йолуш. Авторан цIе

яцара статьяна буха язйина. Амма статьян хлора моглано орца дохура Једалан векалшка Нохч-Галглайн Републикехь орамаш хецна националистийн бен бохабар доьхуш.

Статьян къайлахчу авторо члагдарехь республикин куьйгалхой, нохчийн миска халкъ, компартин лехамашна бIостанехъа дерзийна, харцновкъа дIадуьгуш бара. Кхеташ дара зуламе тIаьхъе йоцуш «Правдин» агIонаш тIехь зорбане яьлла статья юьсург цахиларх. Амма цъанна а дагахь дацара бохаман барам иштта боккха, ирча хир бу бохург. НКВД-н куьйгалхочун Ежов Николайн заместитель Шкирятов Матвей кхечира Соьлжа-ГIала.

1937-чу шеран эсаран (октябрь) беттан 7-чу дийнахь Соьлжа-ГIаларчу Ленинан цIарах долчу культурин цийнехь Нохч-Галглайн КПСС-н обкоман йоккха пленум хилира Шкирятов Матвейн омрица. Цо тIедилларца Нохч-Галглайн ерриге а кIоштийн, яртийн, кIотарийн куьйгалхой бара пленуме кхайкхина. Пленумехь къамел дIадолор а чIога кIоршаме дара Шкирятовн, нохчийн гIиллакхаш стенна хъехадора, ур-аттала Једалан гIиллакхашца доглуш а дацара. Маьттаза дешнаш кхоа ца деш мохь хъекха волавелира иза.

Цо дийцарехь, Нохч-Галглайн Републикехь революцин идейшна, компартин лехамашна дуьхъал болх беш болчу мостагIийн бен бара, Једалан балхахь берш массарел ямарт болуш. Пленумехь хилла цъа а нохчи я гIалгла ара а цавалийтира. Шкирятов Матвейн омрица уьш берриге а лаьцна, набахти чу кхийсира НКВД-н белхахoша. Нохч-Галглайн Республикин обкоман КПСС-н шолгIачу секретарана тIера дIабуйлабелла, ерриге а кIоштийн, яртийн, кIотарийн куьйгалхой чубоьхкира, цаьрца цъаьна суьдехь, прокуратурехь, радиоохь, газетехь, Илманехь къахьoьгучеран куьйгалхой а. Цундела цецволийла дац царна юкъахь Мациев Ахьмад хилла хиларх.

Саламов Iабдул-Хьамид, Авторханов Iабдуροхьман, Мальсагов Дошлако, Мамакаев Мохьмад, Арсанукаев Халид, Мехтиев Хьасан, иштта дуккха кхиболу яхь йолу кIентий хилла бежк-гунахь доцуш набахти чу боьхкина. НКВД-с чубоьхкинчарна тIехь къиза тIазар латтош хилла. Дукха бу дов-хаттар, кхиэл яр доцуш тоьпаш тоьхна хIаллакбинарш. Оцу халачу зерех чекхвала дезна А.Мациевн а. Еттаран къизалла, мацалла, шело, гIело лайна. Кхаа шарахь набахтехь бахкийна хIорш. Мамакаев Мохьмад, Мальсагов Дошлако, Авторханов Iабдуροхьман хилла Ахьмадца цъаьна камери чохь. Совдегаран кIант ву бохуш, къаьсттина луьра тIазар Мациев Ахьмадехь латтош хилла. Амма цуьнан амал каг ца елла НКВД-н белхахoшка. Цо цъана кехат тIе куьг ца яздина, цъана стагана йоцу цIе ца кхоьल्लीна, шена мел боккха ницкъ барх.

Кхечарел чоґла холчахъ хилла Ахъмад. Хлара вина, кхиъна, зевне бералла дlаяханчу цlенош чохъ хилла набахти. Церан дов суъде дlадохъуьйту 1940-чу шарахъ. Дуьненах а, эхартах а кхара дог диллинчу хенахъ билгалдаьлла суд хинйолу де а. Маршоне, нийсоне сатийса ницкъ бисина ца хилла. Цlа хабар-кост кхетадайтa аьтто болу Мациев Ахъмадан. Кацине бераш далoш цкъa набахтина герга яр доьхуш дахъийтина хабар дара иза. Царах корехула мукъане тlаьхъара блърг тоха лаарна дина дехар хилла иза. Хlусамдена дагахъбаллам ца бита Кацинас кхочушдина и дехар. Шен диъ бер далoш Дзержинскийн цlарах болчу урамехула дlасайолало иза, йиллинчу хенахъ. Шийлачу ойланца берех блърг тохар а хуьлу дуьненах дог диллинчу Мациев Ахъмадан...

Ткъа суьдехъ дагахъ доцург хуьлу. Суьдхочо дов дохaдо. Бехк-гунахъ доцуш кхаа шарахъ чохъ латтийна къоман интеллигенцин векалш парґлатбоху. Амма оццу 1940-чу шеран гурахъ А.Мациев юха а чувуллу. «Халкъан мостаґ ву» олий харц цле йой, Казахстане дlахъажаво. Мациев Ахъмада набахтехъ даьккхинарг дерриге а 15 шо ду. Дукха хан ю иза, хъенан а амал кагйийр йолуш, милла а шен ойланех вохор волуш, къилбанах тилор волуш.

Тlаьхъара шераш

Бакъду, Мациев Ахъмадан амал кагъян а ницкъ ца кхаьчна лeдалан. Казахстанехъ шен доьзалх дlакхетий, 1957-чу шарахъ вайнах цlабоьрзуш, хьалхарчийн моґарехъ Кавказе кхочу вайн турпалхо. Тоххара санна сутара балхана тlевоьрзу иза, балхана юкъара ца волуш Нохч-ґалґайн пачхьалкхан хъехархойн институте деша воьду, иза кхиамца чекхийоккху. Доцу бахъанаш лехна НКВД-но цкъа мацах зорбане яккхар дихкина йолу кхуьнан «Нохчийн-оьрсийн дошам» 1961-чу шарахъ Москвахъ зорбане йоккху. Дуьненна бевзачу меттан лилманчаша Мациевс бинарг вуно боккха болх хиларна тоьшаллаш деш.

Ткъа 1963-чу шарахъ «Нохчийн-оьрсийн дошаман» буха тlехъ филологин кандидатан диссертаци тlечlаґйlo Ахъмада. Нохч-ґалґайн Автономни Республикин меттан а, литературин а лилманан-талламан институтехъ а, Нохч-ґалґайн пачхьалкхан хъехархойн институтехъ а болх бо А.Мациевс. Студенташна нохчийн мотт хьоьху цо. Тlаьхъуо баккхий лилманчаш а, нохчийн меттан говзанчаш а хир бу цуьнан студентех. Дерриге а дахарехула чекхбоккхур бу цара шайн хъехархочуьнга болу ховха безам а, цуьнан цlаре болу ларам а. Цара массара билгалдоккху Мациев Ахъмад воккха лилманча хилла ца lаш, вуьззина нохчийн къонах хилла хилар. Цуьнан дикалло, хьекъало, блъргийн серлоно дуьне дохдеш хетара шайна бохуш, дуьйцу тахана а цуьнан студенташ хиллачара. Мациев Ахъмад воккха къинхъегамхо хилла. Кхин хlумма а ца хилча а Нохчийн-оьрсийн исс дошам зорбане якккхина цо.

Царах тахана а вай пайдаоьцуш ду. «Чеберлоевский диалект чеченского языка» це йолу книга зорбане яккха кхиъна Ахьмад. Иштта, Илманча дийна волуш зорбане яьлла «Лексикология современного чеченского языка». Дина диканаш алссам делахь а, дан долийна гIуллакхаш кхин а дукха хилла. 15 шо набахтехь даккхаро могашалла галъяьккхинера Илманчин. Лазарша лаьцнехь а, къар ца луш хьалхахьа дIагIертара иза нохчийн маттах самукъадолуш, иза дахаран илли, бохамех Iалашвен хIайкал лъоруш.

Амма 1968-чу шеран бекарг (март) беттан 7-чу дийнахь белхан меттехь Мациев Ахьмадан экаме дог детталучуъра сецира, кхин цкъа а ца тохадала. 66 шо дара цуънан дахаран некъ хедаш, цо идийначу а, иза идийначу а замано тIаьххьара тIадам хIоттош. Мациев Ахьмад санна волчу къонахчунна йоца оьмар ю иза. Делахь а, къоман изсехь дисина цуънан амат. Иза вевзанчийн а, везначийн а дагалецамашкахь деха Илманчин оьзда куц-кеп, цуьнгахь хилла ийман, собар, доьналла, гIиллакх. Дерриге а дахар нохчийн мотт талларна дIаделла цо. Нохчийн меттан беркате Iу хилла иза. Цундела висина халкъан изсехь.